

Plastyka w kształceniu dziecka na poziomie edukacji elementarnej

Art in educating children at the elementary level

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.14430>

URSZULA SZUŚCIK

WYDZIAŁ SZTUKI I NAUK O EDUKACJI UŚ KATOWICE

ORCID: 0000-0003-0817-4868

WPROWADZENIE

Wartość sztuki w rozwoju i edukacji jest powszechnie uznana. Sztuka i działania w jej zakresie mają bardzo dobry i korzystny wpływ na rozwój dzieci, szczególnie w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Kształtują ich wyobraźnię, myślenie, sferę działań manualnych i percepcyjnych oraz doświadczenie, jakie dziecko tą drogą zdobywa i przekształca w wiedzę na poziomie odpowiednim do swoich możliwości rozwojowych. Nowe trendy w metodyce nauczania plastyki są związane z ogólnymi przemianami w sztuce oraz rozwojem potrzeb estetycznych i świadomościowych danego pokolenia, kultury, narodu. Każdy twórczy nauczyciel kreuje własną metodykę nauczania plastyki. Może bardziej właściwe byłoby nie uczenie sztuki, ale kształcenie indywidualnych możliwości twórczych dziecka i stwarzanie sytuacji, by dziecko samodzielnie dostrzegło obecność sztuki w swoim życiu przez tworzenie rzeczy nowych dla siebie, a nie powielanie cudzych wzorów. „Wszyscy na ogół jesteśmy świadomi ważności i zasadności obecności w programach nauczania przedmiotu «plastyka» w działaniach ekspresyjno-twórczych uczniów [...]. Cel, jaki przedmiot «plastyka» powinien realizować na pierwszym

miejscu, to rozwój motywacji do działań twórczych pojętych bardzo szeroko”¹.

WAŻNOŚĆ SZTUKI W EDUKACJI

Dyskusja nad docenieniem sztuki w procesie edukacji toczona jest już od dawna, zwłaszcza w XX w., nazwanym przez Ellen Key wiekiem dziecka, zajęła ona szczególne miejsce, angażując zarówno artystów, jak i psychologów oraz pedagogów. Wiązało się to z wcześniejszymi zainteresowaniami i badaniami nad twórczością dziecka, która ma ponadstuletnią tradycję². Mimo aktualnej świadomości, że sztuka w życiu dziecka jest ważna, w planowaniu zajęć i w toku realizacji procesu dydaktycznego edukację plastyczną prowadzi się na różnym poziomie, niekiedy wręcz bagatelizuje. Wiąże się to z brakiem świadomości nauczycieli o korzyściach, jakie z jej realizacji wynikają dla dzieci, jak i często z braku pełnego przygotowania zawodowego do ich realizacji, chociaż w ramach studiów na kierunku pedagogika wczesnoszkolna i przedszkolna są prowadzone zajęcia z metodyki plastyki. W latach 80. i 90. XX w. plastyka była prowadzona przez nauczycieli – absolwentów ówczesnego

1 U. Szuścik, *Praca twórcza dziecka w edukacji plastycznej – nowe propozycje kształcenia*, w: *Edukacja małego dziecka. Sytuacja społeczna dzieci w rodzinie, przedszkolu i szkole*, t. 17, red. E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, A. Szafrąńska, Kraków 2022, s. 219.

2 S. Szuman, *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej*, Warszawa 1990, s. 1.

kierunku studiów wychowania plastycznego, aktualnie edukacji artystycznej, w wymiarze dwóch godzin dydaktycznych tygodniowo w klasie 2 i 3 szkoły podstawowej. Później w miarę szukania oszczędności i godzin dydaktycznych w ramach etatów absolwenci wychowania plastycznego/ edukacji artystycznej w zakresie plastyki nie byli zatrudniani. Absolwent edukacji artystycznej doświadcza procesu twórczego w ramach realizacji zadań w poszczególnych pracowniach artystycznych w czasie studiów i dzięki temu potrafi pełniej przeprowadzić w danej materii plastycznej zajęcia z uczniami, stymulować ich działania twórcze. Jest wyposażony w wiedzę psychologiczną, pedagogiczną, z historii sztuki i warsztatu artystycznego. Dyskusja nad rolą sztuki w edukacji podjęta na łamach czasopisma „Sztuka”³ w 1984 r. jest nadal aktualna i potrzebna. W tym czasie wprowadzono „nowy program nauczania plastyki w klasach młodszych i starszych, nowe podręczniki plastyki dla klas starszych szkoły podstawowej i dla liceów ogólnokształcących. Zaczęły powstawać przy szkołach i innych placówkach oświatowych ośrodki PSEP (Polskiego Stowarzyszenia Edukacji Plastycznej). Zmieniono nazwę przedmiotu nauczania wychowanie plastyczne na plastykę, celem podkreślenia jego zadań nie tylko wychowawczych, ale również dydaktycznych i kulturotwórczych”⁴. W ramach tej dyskusji Andrzej Skoczylas podkreślił, że edukacja plastyczna jest ważnym czynnikiem pomnażania wartości kultury, rozwijania estetycznej

3 „Sztuka”, 1984, nr 4, s. 5-35; U. Szuścik, „Plastyka” wczoraj i dziś, w: *Kształcenie pedagogów realizujących wychowanie plastyczne – w świetle aktualnych potrzeb edukacyjnych i uwarunkowań społeczno-kulturalnych*. Materiały ogólnopolskiego seminarium zorganizowanego w ramach grantu KBN PBZ 023-07 w dniach 28-29 października 1997 w Filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, red. K. Olbrycht, Cieszyn 1998, s. 108, 110.

4 Tamże, s. 108.

chłonności i wrażliwości ludzi. „System edukacji plastycznej jest ciągłym procesem przewycięzania nawyków, kształtowania i rozwijania świadomości. W tym procesie niezależnie od obiektywnych warunków, trudnej dziś sytuacji ekonomicznej kraju, istnieją różnorakie bariery”⁵. Można stwierdzić, że był to bardzo dobry czas dla edukacji plastycznej w szkole powszechnej, jednak na skutek dalszych zmian w naszym systemie edukacji sztuka w jej wymiarze przedmiotowym została zmarginalizowana.

Z kolei Mieczysław Wejman uważa, że „w przeciwieństwie do biernej percepcji świata kultura plastyczna człowieka – pojęta jako rozwój daje się określić szerokością, różnorodnością i głębokością jego przeżyć. [...] Pewną ilość przeżyć z tej dziedziny, raczej bodźców do tych przeżyć dziedziczy się przez wychowanie rodzinne i środowiskowe w formie nawyków obyczajowych; wyższy poziom osiąga się przez kształcenie; właściwy i pożądaný stopień uwarunkowany jest zaistnieniem powszechnej świadomości, iż refleksyjny, aktywny stosunek do rzeczywistości widzianej jej twórczym samookreślanie się. Najtrwalej i najgłębiej spełnia to się przez obcowanie ze sztuką, gdyż ona nie tylko oznacza to, co widać, lecz także wyraża to, czego poszukuje myśl i czego pragnie uczucie”⁶.

Natomiast Jerzy Kossak określił współczesną kulturę plastyczną jako rozległy obszar świadomości estetycznej. Kształtuje ją również ikonosfera, jaka wiąże się z filmem i telewizją, z obrazami w ruchu, z wizjami dynamicznymi, kolorowymi, udramatyzowanymi. Dzisiaj należy dodać jeszcze komputer i grafikę komputerową⁷. Franciszek Kuduk podsumował

5 A. Skoczylas „Sztuka”, 1984, nr 4, s. 1.

6 M. Wejman, *Co to jest kultura plastyczna?*, „Sztuka”, 1984, nr 4, s. 5.

7 J. Kossak, *Co to jest kultura plastyczna?*, „Sztuka”, 1984, nr 4, s. 6.

całość dyskusji nad edukacją plastyczną, pisząc: „Tak odległy od rzeczywistych potrzeb dzisiejszy stan edukacji plastycznej spowodowany i utrwalony został zadomowieniem się w powojennym modelu naszej kultury dziewiętnastowiecznego sposobu użytkowania twórczości plastycznej. Choć oczywiście w zupełnie innej skali i przy nieporównanie szerszym kręgu odbiorców. Bo ciągle jeszcze w powszechnym przeświadczeniu społecznym zainteresowanie sztuką traktowane jest jako coś, co człowieka «zdobi», a nie jako coś, co także warunkuje jego przydatność i sprawność zawodową. Zainteresowanie sztuką, poznawanie jej, ciągle jeszcze u nas tylko o kimś «dobrze świadczy» – analfabetyzm w tej dziedzinie o nikim nie świadczy źle. Edukacja plastyczna uwikłana została u nas w wyjątkowo dotkliwą sieć pozorów. Bo są miejsca, z których wszystko wygląda dobrze. [...] Podejmowane w ostatnim okresie wysiłki, by wreszcie zorganizować powszechną edukację plastyczną, [...] ciągle nie są jeszcze zapowiedzią realistycznego i skutecznego programu w tej dziedzinie. Bo jak szkoła szkołą zawsze najwięcej zależała od nauczyciela. Tymczasem u nas «wychowania plastycznego» nie ma po prostu kto uczyć. [...] Podejmując na łamach «Sztuki» próbę chociaż częściowego spojrzenia na dzisiejszy stan i potrzeby w dziedzinie edukacji plastycznej, wychodziliśmy z założenia, że problem ten musi się znaleźć wśród pierwszoplanowych, narodowych zadań szkolno-wychowawczych. Że trzeba jak najszybciej przezwyciężyć pobłażliwe i czysto dekoracyjne rozumienie tego kręgu spraw i potrzeb przez władze oświatowe, przez szkołę i przez dom. Że wysoce nie-normalna jest taka sytuacja, kiedy egzamin z wiedzy o sztuce jest najłatwiejszym egzaminem w szkole, a najtrudniejszym w życiu i w praktyce społecznej”⁸.

⁸ F. Kuduk, *Podsumowanie*, „Sztuka”, 1984, nr 4, s. 35.

KORZENIE PRACY ODTWÓRCZEJ NA PLASTYCE I JEJ PRZEMIANY

W edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej w zakresie zajęć plastycznych dominują zajęcia odtwórcze, podczas których dzieci rysują jak najbardziej zbliżone do wyglądu rzeczywistego obrazy przedmiotów, mimo odwołania się do pedagogiki ekspresji, która ma ponad 90 lat. Im bardziej rysunek przedmiotu jest podobny do przedmiotu rzeczywistego, tym praca jest wyżej oceniona i chwalona przez nauczyciela. Dominują ćwiczenia plastyczne polegające na kopiowaniu obrazu przedmiotu lub ilustrowaniu innego rodzaju treści przedmiotowych w konwencji opisowej – realistycznej. Tego rodzaju ćwiczenia przeważają w pracy z dziećmi, a zajęcia w zakresie poznania plastycznych środków i sposobów rozwiązań są rzadko realizowane. Wynika to z silnie zakorzenionej w świadomości nauczyciela konwencji przedstawienia plastycznego, uznającej obraz lustrzany podobny do przedmiotu, który przedstawia, za bardzo dobry. Założenie to było podstawą XIX-wiecznego kształcenia akademickiego i odwołującej się do niego pedagogiki mimetycznej w kształceniu rysunku z końca XIX i dominującej w pierwszej połowie XX w. Ten mocno zakorzeniony w świadomości pedagogicznej nauczyciela pogląd ma wpływ także i współcześnie na prowadzenie zajęć plastycznych. Tego rodzaju kształcenie nie uwzględnia w mojej ocenie psychologicznych uwarunkowań rozwoju twórczości plastycznej dziecka w zgodzie z jego rytmem rozwojowym. Zmianę w nauczaniu plastyki wprowadziła pedagogika ekspresji, która odwołuje się do wewnętrznych przeżyć i spontanicznych działań plastycznych dziecka, wsparta kierunkami w sztuce o charakterze ekspresyjnym z przełomu XIX i XX w. oraz pierwszej połowy XX w. Drugim takim nurtem w dydaktyce plastycznej była pedagogika formy, która odwołuje się do kierunków

op-artowskich⁹. Wszelkie przemiany w sztuce związane z tworzywem i procesem powstawania jej dzieła dają wzorzec dla dydaktyki plastyki oraz stwarzają szansę wychodzenia poza stereotyp myślenia o tym przedmiocie nauczania. Na tworzenie nowej dydaktyki plastyki – sztuki, składa się chęć poznawania nowych trendów, odwaga ich wprowadzenia i przełamania rutyny tego rodzaju zajęć. Czynnikiem, który daje mocne podstawy nowej dydaktyki nauczania plastyki jest wiedza psychologiczna z zakresu stymulacji rozwoju twórczego dziecka¹⁰, podbudowa z estetyki, a także etyka zawodowa nauczyciela, która przypomina, że nie należy szkodzić rozwojowi dziecka ani go hamować, ale trzeba wspomagać go zgodnie z jego rytmem rozwojowym.

Twórczość rysunkową dziecka przyjmuję jako dynamiczny i twórczy proces jego rozwoju psychicznego, który pozwala mu na wzrost psychofizyczny. W rozwoju rysunkowym dziecko przekracza swoje dotychczasowe doświadczenia poznawcze, czego wyrazem jest zmiana w zakresie dziecięcej formy rysunkowej. Twórczość rysunkowa jest pierwszą i podstawową formą jego aktywności plastycznej i twórczej. Jest to rozwój umiejętności organizacji percepcyjnej rysunku, obrazu przedmiotu, w trakcie którego następuje stopniowo konkretyzacja i integracja jego

doświadczenia zmysłowego, umysłowego, językowego i działaniowego.

W procesie edukacji plastycznej dziecka i to na poziomie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, jak wspomniałam, dominują ćwiczenia odtwórcze i zgodne z zasadami pedagogiki mimetycznej. Wymaga się zatem, aby dziecko bez względu na swoje możliwości rozwojowe dążyło do obrazu przedmiotu odpowiadającego już schematowi w rozwoju rysunkowym, do którego ono dochodzi w toku swojego rozwoju osobowo-rysunkowego, tzn. przechodzi przez okresy rozwoju rysunkowego wyznaczone przez psychologię rysunku od bazgroty aż do schematu rysunkowego wzbogaconego. Choć dają się słyszeć głosy, że zwraca się uwagę na spontaniczne rysowanie dziecka, często zarówno 2-, 3-, 4-, 5-, 6-, jak i 7-latkom daje się gotowe, przekopowane wzory, które dzieci mają wypełnić kolorem lub skopiować. Nie zawsze odpowiada to jednak poziomowi możliwości rysunkowych w danym wieku. Tym samym burzymy naturalną drogę rozwoju dziecka przez rysowanie – twórczość plastyczną. Problem takiego podejścia ma głębsze korzenie metodyczne, wynikające z przyjętego założenia psychologicznego, że dziecko w młodszym wieku szkolnym uczy się przez łączenie doświadczenia nowego z aktualnym. Wówczas poziom jego rozwoju umysłowego przebiega na poziomie operacji konkretnych, co wykazał w swoich badaniach klasyk psychologii poznawczej Jean Piaget¹¹. Taki mechanizm uczenia się dziecka objął wszystkie etapy jego rozwoju na poziomie edukacji elementarnej. Przykładem są plany realizacji zajęć, które nawiązują bezpośrednio do rzeczywistości

9 A. Trojanowska, *Współczesna koncepcja wychowania plastycznego*, „Sztuka”, 1976, nr 3–4, s. 59–62; U. Szuścik, *Kształcenie w edukacji plastycznej*, w: *Przemiany edukacyjne w Polsce i na świecie a modele wychowania*, red. W. Korzeniowska, Kraków 2001, s. 435–439; też, *Sztuka i plastyka w nowoczesnym nauczaniu*, „ACADEMIA. Magazyn Polskiej Akademii Nauk”, 2021, nr 3 (67) *Sztuka i nauka*, s. 21; też, *Sztuka i jej wartość w edukacji. Plastyka*, „Hejnał Oświatowy”, 2023, nr 11, s. 5.

10 U. Szuścik, *Perspektywa psychologiczna w edukacji plastycznej dziecka*, w: *Przemiany w naukach o wychowaniu – idee, koncepcje, rzeczywistość edukacyjna*, red. W. Korzeniowska, Kraków 2002, s. 307–319. S. Popek, *Psychologia twórczości plastycznej*, Kraków 2010.

11 J. Piaget, *Narodziny inteligencji dziecka*, tłum. M. Przetacznikowa, Warszawa 1966; też, *Studia z psychologii dziecka*, tłum. T. Kołakowska, Warszawa 1966; też, *Równoważenie struktur poznawczych: centralny problem rozwoju*, tłum. Z. Zakrzewska, red. A. Szemińska, Warszawa 1981.

dziecka w ujęciu konkretnym. A gdyby tak pozwolić dzieciom konstruować swoją wiedzę przez działanie, uświadomienie sobie tego, co obserwują, przeżywają, czego doświadczają? Spostrzegam, ale jak spostrzegam, na co zwracam uwagę, jak widzę? Są to ważne pytania, które wskazują drogę poznawania świata, narzędzi i siebie. Należy dodać, że właśnie proces edukacji jest procesem porządkowania i strukturyzowania obserwacji, języka, wiedzy, działania przez działania – twórczość plastyczną. Wprowadzone pojęcia, nazwy plastyczne porządkują te doświadczenia i utrwalają je oraz wchodzą w sferę rozwoju poznawczego dziecka, jeżeli jest to realizowane w ramach zajęć.

Pracując z dziećmi i obserwując je w czasie pracy, stawiałam sobie pytanie, jak stworzyć dla nich obszar działań plastycznych, który będzie rozwijał ich potencjał twórczy przy zachowaniu ich właściwych w danym wieku rysunkowych możliwości rozwojowych. Jak wykazali Stefan Szuman i Karol Brzychczy¹², już dzieci 3-letnie rozróżniają podstawowe barwy widma: czerwoną, żółtą, niebieską i zieloną. Dzieci 4-letnie poprawnie nazywają jedną barwę, 4- i 5-letnie – cztery, a 6-letnie potrafią rozróżnić odcienie barwne. Jak pracować z dzieckiem, jak organizować mu sytuacje motywujące do odkrywania potencjału i utrwalania tego, co kształtuje w toku swojego życia, aby funkcjonować w świecie? Czy można przekraczać pewne od lat ustalone wymogi pracy z dzieckiem?¹³ W zakresie edukacji plastycznej kształcenie oka – widzenia w dostrzeganiu wartości wizualnych i ich cech oraz transpozycji tego w proces działania plastycznego, czyli kształcenie percepcji wzrokowej dziecka,

jest, jak zakładam, głównym celem. Moje zainteresowania skupiły się na pedagogice formy, chociaż jej założenia były stosowane w pracy z młodzieżą szkół średnich plastycznych (Antoni Buszek) i w wyższych szkołach plastycznych (Bogdan Urbanowicz, Roman Owidzki, Stefan Kościelecki, Henryk Zygmier)¹⁴. Stefan Kościelecki w swojej propozycji pedagogicznej kształcenia plastycznego zrealizował eksperyment pedagogiczny w Galerii i Ośrodku Twórczości Plastycznej Dzieci w Toruniu, przyjmując założenia pedagogiki formy¹⁵. O kształceniu percepcji wzrokowej pisze Rudolf Arnheim¹⁶, uwzględniając rytm rozwojowy dziecka. Założyłam kształcenie percepcji wzrokowej¹⁷ dziecka w jego twórczości plastycznej, aby dzieci uświadomiły sobie nabyte w trakcie rozwoju umiejętności dostrzegania wartości wizualnych i eksplorowały te doświadczenia w aktualnym i przyszłym działaniu – twórczości plastycznej. Badania te zrealizowałam zarówno z dziećmi w wieku wczesnoszkolnym¹⁸, jak i z grupą najmłodszych dzieci w wieku przedszkolnym, 2- i 3-latków¹⁹.

12 S. Szuman, K. Brzychczy, *Rozwój kolorystyki w sztuce dziecka*, Warszawa 1938.

13 U. Szuścik, *Kształtowanie percepcji wzrokowej jako stymulator działań plastycznych dziecka*, Cieszyn 1999, s. 22–27.

14 A. Trojanowska, dz. cyt., s. 60; A. Wagner, *Antoni Buszek – malarz i pedagog*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, 1988, z. 117: *Prace z Wychowania Plastycznego* 1, s. 115–136; H. Zygmier, *Kształcenie widzenia*, Warszawa 1979.

15 S. Kościelecki, *Współczesna koncepcja wychowania plastycznego*, Warszawa 1976.

16 R. Arnheim, *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*, tłum. J. Mach, Warszawa 1978, s. 169–222.

17 R. Arnheim, *Myślenie wzrokowe*, tłum. M. Chojnacki, Gdańsk 2013.

18 U. Szuścik, *Kształtowanie percepcji...*, dz. cyt.

19 U. Szuścik, *Bazgrota w twórczości plastycznej dziecka*, Katowice 2019.

KSZTAŁCENIE PLASTYCZNE DZIECKA KU TWÓRCZOŚCI²⁰

Założyłam, że ważnym czynnikiem rozwoju i kształtowania twórczej aktywności plastycznej dzieci jest umiejętne kształtowanie ich percepcji wzrokowej. Daje to nowe i nadrzędne oraz dodatkowe kryterium, a zarazem źródło informacji o aktywności plastycznej dzieci, jej analizie i możliwości stymulacji. „Przyjęłam, że kształtowanie percepcji wzrokowej w zakresie plastyki na jakościach wizualnych jest procesem, w toku którego następuje: wyróżnianie, poznawanie, nazywanie zjawisk i przedmiotów znajdujących się w polu spostrzeżeniowym oraz prezentacja ich w pracach plastycznych”²¹. Tymi wartościami wizualnymi są: barwa, linia i bryła, które tworzą abecadło plastyczne. Wartości te, ale w układach czysto formalnych i technicznych oraz w ich opisie, występują w propozycji Stefana Kościeleckiego. Przedstawiona przeze mnie propozycja jest zbieżna z ogólnie formalnymi wartościami plastycznymi, które występują w propozycji Kościeleckiego, jednak wskazują na proces stymulacji twórczości plastycznej dziecka przez percepcję wzrokową i jego rozwój poznawczy. Swoją propozycję kształcenia plastycznego dziecka

20 Przedstawiam założenia badań i ich wartość dla edukacji plastycznej dziecka. Zarówno w badaniach z dziećmi na poziomie edukacji wczesnoszkolnej i przedszkolnej zastosowałam jako główną metodę badawczą eksperyment pedagogiczny naturalny techniką grup równoległych. Założenia i szczegółowy opis badań oraz ich analizę zawarłam w publikacjach, które je prezentują (zob. U. Szuścik, *Kształtowanie percepcji...*, dz. cyt.; też, *Bazgrota w twórczości...*, dz. cyt.). W artykule chciałam zwrócić uwagę na ideę badań i ich odmienną podejścia od dotychczasowego w kształceniu plastycznym dziecka na poziomie edukacji elementarnej.

21 U. Szuścik, *Kształtowanie percepcji...*, dz. cyt., s. 48; też, *Badania nad twórczością plastyczną dziecka - nowy wymiar edukacji*, w: *Z teorii i praktyki wczesnej edukacji wczesnoszkolnej ucznia zdolnego*, red. W. Limont, D. Łowkajtis, Płock 2020, s. 152.

zweryfikowałam podczas badań, które były zrealizowane w ramach eksperymentu pedagogicznego naturalnego na poziomie edukacji wczesnoszkolnej²². Były to badania podłużne, tzn. z jedną grupą dzieci prowadziłam zajęcia w kolejnych latach ich edukacji (od klasy pierwszej do trzeciej). Całość programu plastycznego obejmuje 45 ćwiczeń, w tym 15 ćwiczeń na każdą wartość wizualną i po 5 ćwiczeń na barwę, linię i bryłę w klasie pierwszej, drugiej i trzeciej. Program obejmuje całość kształcenia dziecka na poziomie edukacji wczesnoszkolnej. Stopień trudności zajęć wzrasta. W klasie pierwszej dzieci poznają podstawowe wartości wizualne, takie jak: barwy, linie i bryły, i doświadczają ich plastycznie. W drugiej spostrzegają poznane wcześniej wartości wizualne w układach kontrastowych, z kolei w trzeciej rozpoznają je w układach relatywnych. Zadaniem dzieci była swobodna interpretacja plastyczna spostrzeganej danej jakości wizualnej. Każde doświadczenie percepcyjne i działaniowe dzieci po skończonych ćwiczeniach w zakresie barwy, linii i bryły zamykało wspólne oglądanie przykładów ze świata sztuki i odnajdywanie w nich wartości wizualnych, które były przedmiotem ich poznania. Wartości wizualne, które dzieci spostrzegali, miały charakter otwarty, tzn. nie przywoływały skojarzeń im znanych – były to barwy, linie i bryły jako samoistne wartości. Nazwałam je wzorami percepcyjnymi, które tworzą swoisty i niezależny od jakichś skojarzeń wizualnych układ danych wartości wizualnych, co pozwala na swobodną i indywidualną interpretację.

Biorąc pod uwagę możliwości przetwarzania informacji przez dzieci, wprowadziłam element łączący konkretność budowania wiedzy przez dziecko na zasadzie skojarzeń z abstrakcyjnym charakterem spostrzeganych wartości wizualnych

22 U. Szuścik, *Kształtowanie percepcji...*, dz. cyt.

i w temacie zajęć określiłam je jako „Rodziny...”. Przyjęłam, że najważniejszą wartością dla dziecka jest rodzina, a rodzina to wielość i każde z dzieci ma swoje wyobrażenie rodziny, co pozwoli mu na pełne zaangażowanie w realizowane zadanie plastyczne oraz indywidualne podejście, i tak zaproponowałam „Rodziny barw...”, „Rodziny linii...” i „Rodziny brył...”. Zadaniem dzieci była swobodna interpretacja plastyczna spostrzeganych wartości wizualnych – „Rodzin...”. Każde z dzieci pracowało na kartkach formatu A3 lub A1 w ćwiczeniach malarskich z użyciem farb plakatowych, pędzli płaskich nr 20, palet do mieszania barw, w ćwiczeniach rysunkowych na dużych arkuszach szarego papieru z użyciem pędzli różnej grubości i kształtu oraz czarnej farby lub czarnego tuszu, a w ćwiczeniach rzeźbiarskich modelowały kształty brył w glinie lub modelinie czy w masie solnej. Po każdym cyklu ćwiczeń w zakresie barwy, linii i bryły, jakie wykonały w oparciu o spostrzegany wzór percepcyjny, dzieci realizowały zadanie, w którym nie spostrzegały wartości wizualnych będących przedmiotem ich poznania i doświadczenia, ale swobodnie interpretowały plastycznie podany temat zajęć, co było sprawdzianem ich doświadczenia wyniesionego ze zrealizowanego bloku zajęć z barwy, linii i bryły. Temat nie wskazywał wprost na poznane wcześniej wartości wizualne, ale były one ukryte w temacie zajęć. Program zawiera następujące treści:

„Klasa I – kształtowanie i rozwijanie świadomego spostrzegania i doświadczenia plastycznego dzieci w zakresie: barwy, linii i bryły.

- a) W ćwiczeniach malarskich dzieci spostrzegają i przedstawiają plastycznie stopnie jasności barw, ich nasycenie i tony: ćwiczenie 1. *Rodzina barw czerwonych*, ćwiczenie 2. *Rodzina barw niebieskich* (il. 1), ćwiczenie 3. *Rodzina barw żółtych*, ćwiczenie 4.

Rodzina barw zielonych, ćwiczenie 5. – kontrolne (bez spostrzegania wzoru percepcyjnego) na temat *Baloniki czerwone i zielone na balu u bombek żółtych i niebieskich*.

- b) W ćwiczeniach rysunkowych percepcja wzrokowa różnych linii pod względem kształtu, szerokości i kierunku oraz ich zapis plastyczny: ćwiczenie 1. *Rodzina linii prostych*, ćwiczenie 2. *Rodzina linii krzywych*, ćwiczenie 3. *Rodzina linii łamanych*, ćwiczenie 4. *Rodzina linii złożonych*, ćwiczenie 5. kontrolne (bez spostrzegania wzoru percepcyjnego) na temat: *Świat patyczaków*.
- c) W ćwiczeniach rzeźbiarskich percepcja wzrokowa brył zróżnicowanych pod względem kształtów i proporcji oraz ich modelowanie w glinie: ćwiczenie 1. *Rodzina brył obłych*, ćwiczenie 2. *Rodzina brył walcowatych*, ćwiczenie 3. *Rodzina brył prostopadłościennych*, ćwiczenie 4. *Rodzina brył ostrych*, ćwiczenie 5. kontrolne (bez spostrzegania wzoru percepcyjnego) na temat: *Zamek*.

Klasa II – spostrzeganie kontrastów wartości wizualno-plastycznych: Rodzin barw..., Rodzin linii..., Rodzin brył... we wzorach percepcyjnych dla poszczególnych jakości plastycznych i ich interpretacja plastyczna przez dzieci. W ćwiczeniach numer pięć – kontrolnych określenie liczby oraz rodzajów kontrastów i tak: a) dla barwy ćwiczenie na temat *Bitwa barw w krainie Ungo*, b) dla linii ćwiczenie na temat *Linie w kosmosie*, c) dla brył ćwiczenie na temat *Dom Robota – dom Czarodzieja*. Klasa III – spostrzeganie jakości wizualnych w związkach relatywnych. Celem ćwiczeń jest kształtowanie percepcji wzrokowej dzieci w wyniku zmiennych wzrokowo «jakości wizualnych» zależnie od otoczenia, w jakim występują i stymulacja aktywności plastycznej dzieci okiem ich wytworzonych doświadczeń wzrokowych. W ćwiczeniach numer pięć – kontrolnych dzieci wykonują

1. Krzyś, lat 7, „Rodzina barw niebieskich”, papier, farby plakatowe, 1990. Fot. U. Szuścik

prace plastyczne na temat: a) dla barwy *Martwa natura, niebieskie butelki w otoczeniu barw zielonych*, b) dla linii *Bitwa fal*, c) dla brył *Wiszące miasto*²³.

Zrealizowany program ukazał samodzielność i oryginalność w rozwiązaniach kompozycyjnych i jakościowych doświadczanej wartości wizualnej. Działania te stworzyły dzieciom warunki do eksperymentowania w zakresie formy plastycznej i środków wyrazu plastycznego. Taka stymulacja „tworzy warunki do wypracowania własnej struktury pojęciowej, wizualnej i językowej spostrzeganych i doświadczanych plastycznie jakości wizualnych. Struktura ta odgrywa rolę modelu wewnętrznego, który dzieci przekształcają i wzbogacają w toku nowych doświadczeń wzrokowych i plastycznych oraz

językowych; z czasem stanie się wewnętrznym obrazem danej jakości wizualnej”²⁴.

Tę propozycję kształcenia plastycznego dziecka w młodszym wieku szkolnym opracowałam jako program edukacyjny, który zgłosiłam na konkurs ministerialny w zakresie programów szkolnych. Program przeszedł przez recenzje i został zatwierdzony do użytku szkolnego w klasach I–III szkoły podstawowej²⁵. Osoby zainteresowane mogły i mogą z niego korzystać, włączając w obręb realizowanych treści programowych na tym etapie kształcenia dziecka jego całość lub wybrane treści.

Problem stymulacji twórczości plastycznej dziecka przez percepcję wzrokową

24 U. Szuścik, *Badania nad twórczością...*, dz. cyt., s. 158.

25 U. Szuścik, *Program autorski z zakresu kształcenia plastycznego dziecka w młodszym wieku szkolnym (klasy I–III) przeznaczony dla pierwszego etapu edukacyjnego*, Katowice 1999 [wyd. I Maria Lorek]; Warszawa 2000 [wyd. II Muza Szkolna].

23 U. Szuścik, *Badania nad twórczością...*, dz. cyt., s. 154–158; też, *Kształtowanie percepcji...*, dz. cyt., s. 74–76.

podjęłam w kolejnych badaniach, którymi objęłam dzieci 2- i 3-letnie w przedszkolu²⁶. Interesowało mnie, jak wnikać w strukturę bazgroty dziecięcej, która jest dla mnie swoistym fenomenem aktywności twórczej – rysunkowej dziecka, w czasie której przekształceń rozwijają się i integrują procesy poznawcze w rozwoju sfery enaktywnej, ikonicznej i symbolicznej²⁷. Przy czym za Brunerem przyjęłam w badaniach: „kody ikoniczne – doświadczenia z układami jakości wizualnych we wzorach percepcyjnych i dziełach sztuki, kody symboliczne – kategorie opisowe, werbalne w zakresie jakości wizualnych, kody enaktywne – założone czynności manipulacyjne, związane z działaniem plastycznym (malowanie, rysowanie, rzeźbienie)”²⁸.

Szukałam odpowiedzi na pytanie, w jakim zakresie percepcja wzrokowa kształtuje i przebudowuje działanie plastyczne dziecka w bazgrocie, czy jest to możliwe w tym okresie życia, kiedy systemy poznawcze rozwijają się i integrują, wskazując na rozwój? Są to trudne problemy, ale trzeba podejmować podobne badania, aby m.in. wskazać na ważność tego etapu rozwojowego dziecka w jego rozwoju plastycznym i ogólnym. Bazgrota obejmuje aktywność rysunkową i malarzką dziecka, celowo rozszerzyłam badane działania plastyczne o próby modelowania bryły. Zaproponowaną problematykę działań plastycznych odniosłam do pierwszej części eksperymentu, który zrealizowałam z dziećmi z klasy pierwszej szkoły podstawowej²⁹. Zorganizowałam warsztat plastyczny dzieci i przeprowadziłam zajęcia tak, jak realizowałam w wypadku

dzieci z klasy pierwszej. Interesowało mnie również, na ile 2- i 3-latki poradzą sobie z tego typu zajęciami na poziomie bazgroty. Jediną zmianą, jaką wprowadziłam, było zmodyfikowanie tematu zajęć dla dzieci, aby bardziej odpowiadał ich możliwościom recepcji i przeżyć treści w przełożeniu wzoru percepcyjnego na aktywność plastyczną. Stąd zaproponowałam temat „W krainie...” i tak pojawiły się spostrzegane barwy, linie i bryły przez dzieci „W krainie barw...”, „W krainie linii...”, „W krainie brył...”. Jak zaczyna się baśń, tak rozpoczynała się ich przygoda plastyczna. Pozwoliło to stworzyć klimat tajemnicy, czegoś, czego do końca nie potrafimy określić, co stopniowo odkrywamy. Dzieci pracowały z pasją i dużym zaangażowaniem. Również po zakończeniu cyklu zajęć na barwy, linie i bryły oglądaliśmy wybrane przykłady dzieł sztuki i rozmawiali o spostrzeganych tam wartościach plastycznych. „Celem podjętych badań była odpowiedź na pytanie, jak dalece stymulacja percepcji wzrokowej dzieci 2–3-letnich kształtuje ich zachowania motoryczne, działanie, aktywność plastyczną w zakresie barwy, linii i bryły. Założyłam, że dziecko w toku eksperymentu rozwija swoje umiejętności plastyczne w zakresie ukierunkowanego spostrzegania koloru, linii i bryły. [...] Tym samym zakładałam, że w toku eksperymentu nastąpił proces aktywnego spostrzegania, czyli właśnie integracji doświadczenia percepcyjnego i plastycznego”³⁰, co wywoła zmiany w jakości pracy plastycznej dziecka.

„Program działań plastycznych z dziećmi 2- i 3-letnimi³¹ – Barwa: ćwiczenie 1. *W krainie barwy czerwonej*, ćwiczenie 2. *W krainie barwy niebieskiej* (il. 2), ćwiczenie 3. *W krainie barwy żółtej*, ćwiczenie 4. *W krainie barwy zielonej*, ćwiczenie 5. – kontrolne (bez

26 U. Szuścik, *Bazgrota w twórczości...*, dz. cyt.

27 J.S. Bruner, *Poza dostarczone informacje. Studia z psychologii poznania*, tłum. B. Mroziak, Warszawa 1978, s. 530–534.

28 U. Szuścik, *Kształtowanie percepcji...*, dz. cyt., s. 19–20; też, *Bazgrota w twórczości...*, dz. cyt., s. 147; też, *Badania nad twórczością...*, dz. cyt., s. 153.

29 U. Szuścik, *Kształtowanie percepcji...*, dz. cyt., s. 74.

30 U. Szuścik, *Bazgrota w twórczości...*, dz. cyt., s. 124; też, *Badania nad twórczością...*, dz. cyt., s. 163.

31 Tamże, s. 148–149; tamże, s. 163–164.

2. Marysia, lat 3, „W krainie koloru niebieskiego”,
papier, farby plakatowe, 2015. Fot. U. Szuścik

spostrzegania wzoru percepcyjnego) na temat *Baloniki czerwone i zielone na balu u bombek żółtych i niebieskich*; Linia: ćwiczenie 1. *W krainie linii prostych*, ćwiczenie 2. *W krainie linii krzywych*, ćwiczenie 3. *W krainie linii łamanych*, ćwiczenie 4. *W krainie linii złożonych*, ćwiczenie 5. – kontrolne (bez spostrzegania wzoru percepcyjnego) na temat *Świat patyczaków*; Bryła: ćwiczenie 1. *W krainie brył obłych*, ćwiczenie 2. *W krainie brył walcowatych*, ćwiczenie 3. *W krainie brył prostopadłościennych*, ćwiczenie 4. *W krainie brył ostrych*, ćwiczenie 5. – kontrolne (bez spostrzegania wzoru percepcyjnego) na temat *Zamek*.

Wyniki, które dzieci uzyskały potwierdziły przyjęte założenia i w „wyniku eksperymentu dzieci kształtowały swoje pojęcia przedstawieniowe w zakresie barwy, linii i bryły i poprzez różnicujące doświadczenia percepcyjno-plastyczne, nabyły właściwej wiedzy percepcyjnej. Efektem eksperymentu był postępujący proces uczenia się barwy, linii i bryły”³². Jest to edukacja plastyczna ku twórczości dziecka.

PODSUMOWANIE

Zajęcia plastyczne z dziećmi mogą i powinny być dla nich ciekawą przygodą poznawczą, w której odkrywają swoje możliwości. Jedną z takich możliwości daje stymulacja ich działań plastycznych przez percepcję wzrokową przez uświadomienie im bogactwa i różnorodności świata widzialnego i włączania tego doświadczenia wzrokowego w ich aktywność plastyczną. Etap kształcenia na poziomie edukacji elementarnej jest, jak wiemy, jednym z najważniejszych etapów w naszym życiu i kształtowaniu naszych potrzeb estetycznych, rozwoju zdolności plastycznych oraz kształtowaniu obrazu swojej osoby. Sztuka zajmuje tu znaczące miejsce i bardzo ważne w tworzeniu sytuacji twórczych w edukacji i dla naszego aktualnego jak i przyszłego życia.

32 Tamże, s. 205; tamże, s. 164.

STRESZCZENIE

Edukacja plastyczna na poziomie edukacji elementarnej (przedszkolnej i wczesnoszkolnej) jest jednym z ważnych obszarów rozwojowych dziecka. Często jednak w praktyce szkolnej jej możliwości nie są w pełni wykorzystywane w toku pracy z dzieckiem. W artykule wskazano na przyczyny takiej sytuacji w dydaktyce plastyki. Mocny akcent został położony na psychologiczny wymiar kształcenia plastycznego dziecka. W oparciu o swoje studia i badania Autorka daje propozycję pracy z dzieckiem 2-3-letnim, w wieku przedszkolnym i z dzieckiem w wieku wczesnoszkolnym w zakresie edukacji plastycznej. Przedstawione założenia i ich realizacja z dziećmi opierają się na stymulacji ich twórczości plastycznej w oparciu o kształtowanie percepcji wzrokowej w zakresie barwy, linii i bryły. Jest to propozycja programu dydaktycznego z plastyki, który potwierdził możliwość rozwoju potencjału twórczego dziecka przez działania plastyczne.

SŁOWA KLUCZOWE

dziecko, rozwój, kształcenie, plastyka, percepcja wzrokowa, edukacja elementarna

SUMMARY

Art education at the level of elementary education (preschool and early school) is one of the important areas of child development. However, in school practice, its possibilities are often not fully utilized when working with children. The article indicates the reasons for this situation in art teaching. Strong emphasis was placed on the psychological dimension of a child's art education. Based on her studies and research, the author offers a proposal for working with a 2- or 3-year-old child at preschool age and with a child at early school age in the field of his or her art education. The presented assumptions and their implementation with children are based on stimulating their artistic creativity based on shaping their visual perception in terms of color, line, and shape. This is a proposal for an art teaching program that confirmed the possibility of developing a child's creative potential through artistic activities.

KEYWORDS

child, development, education, art, visual perception, elementary education

BIBLIOGRAFIA

- Arnheim Rudolf, *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*, tłum. Jolanta Mach, Warszawa 1978.
- Arnheim Rudolf, *Myślenie wzrokowe*, tłum. Marek Chojnacki, Gdańsk 2013.
- Bruner Jerome Seymour, *Poza dostarczone informacje. Studia z psychologii poznawania*, tłum. Barbara Mroziak, Warszawa 1978.
- Kossak Jerzy, *Co to jest kultura plastyczna?*, „Sztuka”, 1984, nr 4, s. 6.
- Kościelecki Stefan, *Współczesna koncepcja wychowania plastycznego*, Warszawa 1976.
- Kuduk Franciszek, *Podsumowanie*, „Sztuka”, 1984, nr 4, s. 35.
- Piaget Jean, *Narodziny inteligencji dziecka*, tłum. Maria Przetacznikowa, Warszawa 1966.
- Piaget Jean, *Studia z psychologii dziecka*, tłum. Tamara Kołakowska, Warszawa 1966.
- Piaget Jean, *Równoważenie struktur poznawczych: centralny problem rozwoju*, tłum. Zofia Zakrzewska, red. Alina Szemińska, Warszawa 1981.

- Popek Stanisław, *Psychologia twórczości plastycznej*, Kraków 2010.
- Skoczylas Andrzej, „Sztuka”, 1984, nr 4, s. 1. „Sztuka”, 1984, nr 4, s. 5–35.
- Szuman Stefan, Karol Brzychczy, *Rozwój kolorystyki w sztuce dziecka*, Warszawa 1938.
- Szuman Stefan, *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej*, Warszawa 1990.
- Szuścik Urszula, „Plastyka” wczoraj i dziś, w: *Kształcenie pedagogów realizujących wychowanie plastyczne – w świetle aktualnych potrzeb edukacyjnych i uwarunkowań społeczno-kulturalnych*, Materiały ogólnopolskiego seminarium zorganizowanego w ramach grantu KBN PBZ 023-07 w dniach 28–29 października 1997 w Filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, red. Katarzyna Olbrycht, Cieszyn 1998, s. 107–116.
- Szuścik Urszula, *Kształtowanie percepcji wzrokowej jako stymulator działań plastycznych dziecka*, Cieszyn 1999.
- Szuścik Urszula, *Program autorski z zakresu kształcenia plastycznego dziecka w młodszym wieku szkolnym (klasy I–III) przeznaczony dla pierwszego etapu edukacyjnego*, Katowice 1999 [wyd. I Maria Lorek]; Warszawa 2000 [wyd. II Muza Szkolna].
- Szuścik Urszula, *Kształcenie w edukacji plastycznej*, w: *Przemiany edukacyjne w Polsce i na świecie a modele wychowania*, red. Wiesława Korzeniowska, Kraków 2001, s. 435–439.
- Szuścik Urszula, *Perspektywa psychologiczna w edukacji plastycznej dziecka*, w: *Przemiany w naukach o wychowaniu – idee, koncepcje, rzeczywistość edukacyjna*, red. Wiesława Korzeniowska, Kraków 2002, s. 307–319.
- Szuścik Urszula, *Bazgrota w twórczości plastycznej dziecka*, Katowice 2019.
- Szuścik Urszula, *Badania nad twórczością plastyczną dziecka – nowy wymiar edukacji*, w: *Z teorii i praktyki wczesnej edukacji wczesnoszkolnej ucznia zdolnego*, red. Wiesława Limont, Dominika Łowkajtis, Płock 2020, s. 147–166.
- Szuścik Urszula, *Sztuka i plastyka w nowoczesnym nauczaniu*, „ACADEMIA. Magazyn Polskiej Akademii Nauk”, 2021, nr 3 (67) *Sztuka i nauka*, s. 20–23.
- Szuścik Urszula, *Praca twórcza dziecka w edukacji plastycznej – nowe propozycje kształcenia*, w: *Edukacja małego dziecka. Sytuacja społeczna dzieci w rodzinie, przedszkolu i szkole*, t. 17, red. Ewa Ogrodzka-Mazur, Urszula Szuścik, Anna Szafrńska, Kraków 2022, s. 219–228.
- Szuścik Urszula, *Sztuka i jej wartość w edukacji. Plastyka*, „Hejnał Oświatowy”, 2023, nr 11, s. 3–8.
- Trojanowska Anna, *Współczesna koncepcja wychowania plastycznego*, „Sztuka”, 1976, nr 3–4, s. 59–62.
- Wagner Antonina, *Antoni Buszek – malarz i pedagog*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, 1988, z. 117: *Prace z Wychowania Plastycznego* 1, s. 115–136.
- Wejman Mieczysław, *Co to jest kultura plastyczna?*, „Sztuka”, 1984, nr 4, s. 5.
- Zygner Henryk, *Kształcenie widzenia*, Warszawa 1979.

Tekst zgłoszono: 4 I 2024, recenzowano: 19 II 2024, zaakceptowano do druku: 27 II 2024.
